ITINERAR ALBANEZ

GRIGORE BRÂNCUŞ

Călătorul care întârzie pe drumurile Albaniei descoperă cu vremea una dintre cele mai frumoase şi mai interesante ţări din Europa. Privirea este surprinsă de varietatea formaţiunilor geografice. Munţii şi dealurile, care domină relieful ţării, sunt dispuşi în ramificaţiuni diferite de la o regiune la alta. Alpii din nord, cu înălţimea de aproape 2.700 de metri ai vârfului *Iezerka* (alb. *Maja Jezerca*), au aspectul unic al unei gigantice cupole de pe vârful căreia pornesc în raze o mulţime de văi prăpăstioase greu de străbătut. E priveliştea unică pe care o ai de la *Kolgecaj*, zona cea mai de nord a ţării. În partea centrală şi în sud, munţii sunt mai blânzi şi mai prielnici vieţii oamenilor, creează depresiuni largi pe care se face agricultură şi se cresc vite. Peste tot înălţimile sunt locuri de adorare a corpurilor cereşti, soarele, luna, stelele. Spre Himara, în sud, locurile înalte de pe care veneau fulgerele mânioase ale lui Zeus coboară abrupt în albastrul cald al Mării Ionice, oferind un peisaj de o mare splendoare. Iar spre Berat, muntele Tomor, aşezat bătrâneşte în mijlocul ţării – simbol al statorniciei băştinaşilor – veghează cu înţelepciunea milenară la liniştea hotarelor. Potecile înguste îi adună mereu pe oameni spre locurile de venerare ori de petrecere. Pe colinele Albaniei impresionează cenuşiul plantaţiilor imense de măslini şi de smochini, iar de-a lungul litoralului Adriaticei, culturile pe mai bine de 200 de kilometri ale vestitei câmpii Myzeqe, lucrată astăzi cu mijloace tehnice avansate. Terenurile agricole, a căror suprafaţă a crescut mult în timpurile moderne mai ales prin asanarea mlaştinilor – altădată sursă continuă de malarie – sunt brăzdate de canale de irigaţie, iar din loc în loc, punctate de numeroase lacuri – rezervoare de apă pentru lunile de secetă. Bogată în râuri cu căderi de munte, Albania este în întregime luminată de energia hidrocentralelor. Masele de aer mediteranean se învălmăşesc cu cele continentale, dând naştere unui climat neuniform de la zonă la alta. Dacă la Tirana nu ninge aproape niciodată, iar în ianuarie înfloresc mimozele, în schimb la Corcea, situat la o distanţă de trei ore cu automobilul, zăpada cade în tot cursul iernii.

Frumuseţea naturală şi neaşteptat de variată a ţării este în acord armonios cu bogatele urme ale culturii străvechi. Se poate spune, fără exagerare, că Albania este un vast muzeu în care se recunosc, prin nenumărate vestigii, toate epocile ei de milenii. Sunt opt oraşe antice, peste şaptezeci de cetăţi şi fortăreţe, opt poduri medievale, multe biserici şi geamii, de mare valoare arhitecturală. Uneori, acelaşi

FD, XXXIX, Bucureşti, 2020, p. 5–24

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

monument de cultură străveche păstrează adaosurile succesive specifice culturii fiecărui popor care s-a abătut prin aceste locuri. Cetatea Rozafat, de la Shkodra, de care se leagă legenda zidirii de vie a soției celui mai tânăr dintre meşteri, este veche de peste o mie de ani înaintea erei creştine şi, reconstruită mereu de ocupatori, păstrează încă în ruinele ei urmele lăsate rând pe rând de romani, de slavi, de venețieni, de turci. Durrës, Pojani, Butrinti, cunoscute din Antichitate, sunt adevărate tezaure de arheologie. S-au dezgropat amfiteatre şi grupuri statuare, mozaicuri policrome, terme cu săli în dale de marmură, vase, obiecte de podoabă. În tumulii necropolelor din districtele Vlora, Elbasan, Corcea etc. s-au descoperit unelte din preistorie de corn şi de piatră. Lângă Corcea au fost scoase la iveală ruinele unor locuințe din neolitic, după cum din epoca bronzului au fost identificate morminte ilire atât în nordul, cât şi în sudul ţării. Cercetările intense întreprinse asupra oraşelor şi fortificațiilor străvechi au arătat, între altele, tehnica indigenilor în construcția zidurilor, din blocuri mari de piatră paralelipipedice rânduite fără lianți.

Arheologia albaneză s-a format ca ştiinţă propriu-zisă relativ târziu. Explorările italianului Luigi Ugolinişi ale francezului Léon Rey continuă astăzi cu forțele interne ale ştiinței. Un volum imens de materiale descoperite prin săpăturile care se efectuează mereu se află expuse în muzeul de la Tirana şi în muzeele locale din alte oraşe ale ţării.

Între formele apuse ale culturii ilire şi cele de azi ale poporului albanez există parcă o neîntreruptă continuitate, şi unele şi altele poartă amprenta unei mentalități unice. *Gjirokastra*, „oraşul cu o mie de acoperişuri”, este în întregime construit în piatră; casele, mici fortărețe cu acoperiş din tăblii de piatră, se armonizează cu uriaşa cetate de pe culme reamenajată astăzi în muzeu de arme. Dacă pe colina de la *Berat*, unul dintre cele mai vechi oraşe ale Albaniei, aşezat pe terase uimitor de frumoase, n-ar exista în realitate ruinele cetății, acestea ar trebui necesar imaginate pentru închegarea armonioasă a ansamblului.

Coborând din străvechii iliri, care, foarte probabil, au venit în contact intim cu tracii în nord-vestul Peninsulei Balcanice, albanezii au traversat o lungă şi zbuciumată istorie. În epoca antică au rezistat de a fi cuprinşi în sfera romanizării, datorită în primul rând civilizației lor de tip pastoral, care impunea traiul în munți, greu accesibili pentru cuceritori. La litoralul Adriaticii albaneza a fost profund influențată de latină; în Dacia s-a impus latina populară. Structura etnică a albanezilor nu a fost afectată de imigrațiile hunilor, goților, avarilor şi slavilor. Nici atacurile din secolele al XI-lea – al XII-lea ale normanzilor şi ale venețienilor de mai târziu, nici, mai ales, invazia şi dominația de cinci secole a otomanilor nu i-a putut nimici; acestea au întârziat doar procesul dezvoltării economico-sociale libere a provinciilor albaneze.

În secolul al XV-lea, istoria Albaniei cunoaşte un moment de strălucire. Conduse de Skanderbeg, oştile autohtone au înfruntat cu succes nenumăratele atacuri ale turcilor. Contemporan cu Ştefan cel Mare al Moldovei, Skanderbeg a contribuit, ca şi el, prin rezistența sa eroică timp de 25 de ani, la apărarea de

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

pericolul invaziei otomane, a civilizației şi culturii de pe întregul continent. În secolele următoare, deşi supuşi de turci, albanezii nu au încetat lupta, sub diverse forme, împotriva asupritorilor străini. Munții şi eroismul în luptă, conştiința că îşi apără pământul strămoşesc au conservat ființa națională a acestui popor. Pe culmile din nordul țării sunt sate care n-au plătit niciodată tribut pentru că turcii nu le-au putut supune. Epoca de glorie a lui Skanderbeg, intrat în legendele populare balcanice, a inspirat amploarea mişcării de „renaştere" națională din cursul secolului al XIX-lea. La 1878, într-o conjunctură favorabilă popoarelor balcanice asuprite de turci, Liga de la Prizren organizează forțele patriotice ale provinciilor, reuşind să înlăture, deşi numai pentru scurtă vreme, dominația otomană şi să proclame autonomia Albaniei. Luptele grupurilor patriotice de albanezi continuă culminând cu insurecția din anii 1910–1912. În noiembrie 1912, prin actul de la Vlora, Albania se salvează definitiv de sub seculara asuprire otomană. După cucerirea independenței naționale, țara trece printr-o epocă de restrişte. În primul război mondial, ea devine câmp de bătaie între marile puteri şi e amenințată din nou să fie dezmembrată. Dictatura lui Ahmet Zogu, instaurată în 1924, transformă țara, încetul cu încetul, într-o colonie a Italiei, ale cărei armate o invadează în 1939. În cursul războiului, se adaugă acestora câteva divizii germane. Conjunctura internațională şi luptele de partizani duc la „eliberarea" țării în noiembrie 1944.

1. Eram în Albania de aproape un an. Obținusem o bursă de studii de la Ministerul Învățământului într-o vreme în care lucrurile păreau puțin mai domolite, atmosfera politică mai respirabilă. Colegii mei cu toleranță de dosar mergeau pentru lectorate de română sau la studii de specializare în țări capitaliste, unii în Germania, alții în Italia, Franța, sau chiar în America, ori în țările Scandinave, care unde inspira mai multă încredere. Eu veneam în Albania, țară cu conducere tiranică, chinuită şi sărăcită, cu orgoliile unei ideologii himerice. Era țara care mi se potrivea, cu acelaşi aer apăsător în care-mi petrecusem tinerețea, la Peştişani şi la Bucureşti, în anii de liceu şi de facultate. Deprinsesem, în acea perioadă de maturizare timpurie, limbajul dublu, îmi supuneam inteligența ascunderii gândurilor, acceptam, în mod fățarnic, moralitatea colectivă. Albania nu diferea nici de această dată de țara mea; probabil, în puterea tradiției, ea a găsit mereu toleranța lumii din Carpați.

Din hangarul aeroportului din Durrës m-a recuperat Gheorghe Micu, secretar al Ambasadei noastre din Tirana, un tânăr abordabil, aparent bucuros că venea cineva din Țară, care căuta aici – cai verzi pe pereți! – înrudirea genetică a celor două limbi. Cu vremea am devenit prieteni buni, vorbea bine albaneza, făcuse Facultatea de Filologie din Tirana, în scopuri diplomatice. Eram însă şi față de el reținut în aprecieri, cu aceleaşi modelări de limbaj dobândite încă din ultimele clase de liceu. După aproape patruzeci de kilometri am ajuns, cu maşina ambasadei, la hotelul Dajti, din centrul Tiranei, unde mi se reținuse o odăiță la etajul II, potrivită pentru un bursier din Est. Din balcon vedeam, în toată splendoarea lui, muntele

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

Dajti, la poalele căruia fusese construit un lac de acumulare pentru canalele de apă ale Capitalei. În dreapta, râul Lana, care străbătea bulevardul printr-un pod uşor arcuit în stil venețian adăpostea în frunzişul arborilor de pe margine o mulțime de cucuvele care puneau la încercare superstițiile.

La începutul verii, venea zilnic în cămăruța mea, pentru un ceas-două, Lirak Dodbiba, desemnat de Institutul de Ştiințe să-mi predea noțiunile elementare de albaneză. Era un om scund, palid mereu cu un zâmbet binevoitor, parcă îngrijorat de sarcina grea de a preda unui „lingvist" noțiunile elementare ale gramaticii. Lirak studiase pedagogia la Grenoble, făcuse un manual bun de gramatică albaneză, a cercetat apoi vocabularul tehnic modern al albanezei, a publicat o mulțime de studii de detaliu privind istoria acestei limbi. Am devenit prieteni, ne adresam cu numele „mic", potrivit obiceiului albanez. Cât am stat în Albania nu am auzit decât rareori folosindu-se în adresare numele de familie. Această particularitate a limbii vorbite îşi găseşte o asemănare evidentă în română: cele mai multe nume de familie româneşti s-au format de la cele de botez, de exemplu cele în *-escu* (*Ionescu*, *Ştefănescu*) în succesiunea patronimică. Româna seamănă cu albaneza şi în cazul afirmației şi al negației, lucru pe care l-am remarcat mai întâi în discuțiile cu Lirak. Pentru afirmație vorbitorul îşi leagănă capul la stânga şi la dreapta însoțind mişcarea de gestul sugerii aerului şi retragerii buzelor spre interior. În cazul negației, dimpotrivă, mişcarea capului e de sus în jos. Acest mijloc gestic, de expresie a afirmației şi a negației, general în albaneză, e cunoscut în zonele arhaice ale românei vorbite.

Aceste întâlniri aproape zilnice cu Lirak în vara anului 1958 au fost o mare plăcere şi un câştig real de familiarizare cu albaneza. Am putut să citesc repede ziarul oficial *Zëri i popullit* („Glasul poporului"); neologismele, abundente, erau adoptate din limbile moderne, aşa încât uşurau mult înțelegerea textului albanez. În treacăt fie spus, cu titlul acestui cotidian comunist apăruse la New York în 1912 un săptămânal editat de Kristo Floqi (v. Gaetano Petrotta, *Popolo, lingua e letteratura albanese*, Palermo, 1931, p. 402).

Portarul hotelului, un om ascuțit la minte, mi-a slujit mereu de partener în discuții. Deprindeam de la el o mulțime de construcții ale albanezei vorbite, era chiar mândru că limba lui era luată în seamă, că un străin ținea să cunoască fenomenele intime ale vorbirii lui. La el am auzit întâi cuvintele şi expresiile obscene pe care pudoarea colectivă le scotea din marginile decente ale dicționarului. Mi-am amintit că şi la Bucureşti, când s-a discutat macheta dicționarului, în Aula Academiei, Alf Lombard, cunoscutul romanist de la Lund, a susținut răspicat introducerea în Dicționar a aşa-numitelor cuvinte obscene. Evident, responsabilii Dicționarului au aplicat directivele politice ale vremii.

Oricum, misiunea portarului de la Dajti de a mă supraveghea în alt chip devenea inutilă pe măsură ce stăruința mea de a afla cât mai multe secrete ale limbii vorbite avea un suport real şi convingător. Mă interesau îmbinările frazeologice proprii limbii vorbite care aveau echivalente în limba română. De la

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

portarul hotelului, de la oamenii simpli cu care mă dădeam în vorbă, sau de la studenți şi colegi am aflat o mulțime de particularități ale vorbirii obişnuite pe care le raportam mereu la echivalentele limbii mele. Aveam să scriu mai târziu o carte cu câteva mii de paralele lingvistice româno-albaneze, dovedindu-se şi pe această cale, abia atinsă în lingvistica românească, înrudirea originară a celor două limbi, evoluția lor într-o fază primară în spațiul îngust al Peninsulei Balcanice. Multe dintre aceste tipare lingvistice comune, la origine construcții stilistice, se regăsesc în celelalte limbi balcanice, de origine diferită, greaca, bulgara, sârbo-croata. Ele sunt determinate de un substrat lingvistic comun, de influențe reciproce, de condiționări asemănătoare – fireşti în spațiul restrâns al Peninsulei Balcanice. Prin aceste trăsături, limbile din aria noastră, de origini diferite, formează, cum s-a spus de multe ori, o uniune lingvistică, un *Sprachbund* paralel cu cel romanic ori germanic. Termenul de „uniune lingvistică", întrebuințat de Roman Jakobson şi de Cercul lingvistic de la Praga în 1928, e intuit, în conținutul lui, de Kopitar, Miklosich etc. şi are o concretizare largă în magistrala operă a lui Kr. Sandfeld consacrată asemănărilor din limbile balcanice. Factorul istoric cel mai important în crearea uniunii lingvistice balcanice a fost, fără îndoială, mişcarea pastorală, deplasările neîntrerupte ale populației din această zonă. Aşa se explică nu numai apropierile lingvistice, ci şi cele etnografice, folclorice etc. Totodată, toate popoarele din această zonă şi-au însuşit, într-un fel sau altul, forme vorbite ale civilizației greceşti. În cazul românei şi albanezei, un factor decisiv în dezvoltarea asemănărilor l-a constituit convieţuirea traco-iliră în nord-estul regiunii balcanice, urmată de influența latină.

Bulevardul pe care se află hotelul Dajti e larg, pavat cu piatră cubică măruntă; în stânga, o statuie frumoasă, impresionant de înaltă, îl închipuie pe Skanderbeg, eroul național al Albaniei, din aceeaşi vreme cu Ştefan cel Mare al Moldovei. Nu departe, în centru, celebra geamie Et'hem bej, cu un minaret uriaş – invaziune islamică spre Europa creştină. În dreapta, o stradă negustorească, cu felurite ateliere, butici, magazine, tarăbi de piață. Nu departe, Biblioteca Națională. Peste drum de Dajti, un parc odihnitor dă senzația de lărgime exagerată bulevardului, care se opreşte, în stânga, cu clădirea nouă a Universității de Stat, întemeiată de curând. De o parte şi de alta, instituții moderne de cultură, opera, muzeul de istorie etc.

Nu vedeai atunci decât foarte rar câte o maşină trecând în lungul bulevardului. O mulțime de copii băteau mingea fără grijă, pentru că îi fereau şoferii. Către seară, când se domolea vipia zilei, începea plimbarea odihnitoare a localnicilor ca pe un „corso" provincial din oraşele noastre. La cafeneaua hotelului se întâlneau scriitori, jurnalişti, profesori, intelectuali de vază ai Capitalei, fiecare străduindu-se să pară angajat sincer în dezvoltarea comunistă a țării. De teama unei false interpretări, a suspiciunilor neaşteptate, numele dictatorului rar se pronunța, ceea ce nu era pentru mine o noutate, deprinsesem din țară acest fel de a gândi.

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

La început intram rar în cartierele mărginaşe ale Capitalei unde te întâmpinau străzi cu multe vile elegante, construite, bineînțeles, în anii de dinainte de instalarea „democrației populare”. Aveam să simt curând efortul impus oficial de îndepărtare cât mai mult de idealul de stat aşezat în lungul unei mări calde, pe marginea opusă a străvechii şi elegantei Italii.

Peste râul Lana, lângă hotel, e un scuar cu bustul lui Naim Frashëri, remarcabil poet al Albaniei de la sfârşitul secolului al XIX-lea. De aci străbați strada Labinoti, cu eucalipți înalți pe ambele margini şi ajungi la Institutul de Filologie, construcție familiară. într-un loc liniştit, favorabil muncii de cercetare a limbii şi literaturii naționale.

2. L-am cunoscut mai întâi pe Androkli Kostallari, decanul facultății, un aromân şcolit în URSS. Preda un curs de limbă literară influențat de orientarea sovietică în domeniu. A condus lucrările pentru dicționarul din 1980 (în care nu apar cuvintele vechi), apoi dicționarele, de ortografie şi de normare ale limbii literare. A organizat cu pricepere congresul de ortografie (de fapt un congres de fixare a limbii literare pe baza dialectului tosc, urmărindu-se astfel indicațiile politice ale vremii).

Într-un birou apropiat, unde aveam să lucrez în cursul anului, am cunoscut pe lingviştii de frunte ai Albaniei: Aleksandër Xhuvani, Eqrem Çabej şi Mahir Domi, învățați care mi-au inspirat de la început multă încredere. M-au primit cu simpatie, am intuit însă că bunăvoința lor venea din interesul special pe care ei înşişi îl aveau pentru limba română.

Mai în vârstă era Aleksandër Xhuvani, om domol şi blând, parcă mereu dispus să ajute, inspira bunătate şi încredere. Aparținea altei lumi, Albaniei de dinainte de război, epocii de renaştere a culturii naționale. De numele lui Xhuvani e legat efortul patriotic de modernizare a şcolii într-o vreme de mari frământări politice, de cultivare a limbii literare, de studiere a graiurilor, a formelor vechi de limbă, a paralelelor cu limbile vecine. Împreună cu Eqrem Çabej a publicat două studii valoroase despre sufixele şi prefixele limbii albaneze, adevărate modele de cercetare istorică a elementelor derivative. În revistele de specialitate, albaneze şi străine, ori în publicațiile de cultură generală, a întreținut diverse rubrici consacrate limbii populare şi vorbite (*Selectae*; *Fjalë e shprehje të gjuhës shqipe* etc.). O culegere de studii şi articole publicate de Xhuvani mai ales înainte de 1950 a întocmit Mahir Domi în 1956 când mentorul său împlinise 75 de ani (s-a născut la Elbasan în martie 1885). La Institut venea rar, către prânz. Era om politic, vicepreşedinte al Adunării Naționale, onorat de toți. Uneori venea seara la Dajti să mă invite la plimbare, cu maşina lui. Discuțiile cu el erau o mare plăcere; Xhuvani era un învățat, studiase la Atena, vorbea multe limbi, avea o largă cunoaştere a celor balcanice, fusese foarte activ în anii de dinainte de război, în relație cu mai toți oamenii de cultură ai vremii, cu unii mari lingvişti europeni. Româneşte vorbea bine, avea un interes special pentru asemănările albanezei cu limba noastră. Mă impresionau ilustratele pe care mi le trimetea din străinătate cu invariabila *me mall*

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

shumë! (= cu mult dor). Avea o aplecare specială pentru români. Era, bănuiesc, o moştenire maternă. În mai 1959 l-am vizitat acasă, împreună cu Mahir Domi. Peste un an l-am întâlnit la Bucureşti, conducea o delegaţie politică.

De la Xhuvani am păstrat câteva scrisori, pe care le reproduc la sfârşitul acestei cărţi.

În iunie 1972 am revenit în Albania împreună cu acad. Al. Rosetti pentru două săptămâni. Am făcut atunci o excursie în sudul ţării. Ne-am oprit la Elbasan mai mult cu gândul să depunem o floare la mormântul lui Xhuvani, a cărui frumoasă amintire o păstrez şi astăzi.

În acelaşi birou la Institut lucra şi Eqrem Çabej, la vreo cincizeci de ani, de statură mijlocie, cu fruntea înaltă şi faţa mai mult ascuţită; întregul lui chip parcă era modelat pentru a accepta totul cu respect şi bunăvoinţă, iar vorba, domoală şi ordonată, îi era pe potrivă. Întotdeauna mi s-a adresat cu numele de familie. Ştia româneşte, dar mai bine vorbea aromâna.

Çabej s-a născut în 1907 la Gjirokastra. După studiile medii la liceul francez a devenit discipol preferat al lui Paul Kretschmer şi Norbert Jokl, indo-europenişti şi albanişti de renume ai universităţilor din Viena şi Salzburg. După război a stat o vreme în Italia; cunoştea bine graiurile arbăreşilor.

Am vizitat *Gjirokastra* (numită şi *Argjirokastra*, mai apropiat de etimonul grecesc) de câteva ori; e un oraş superb, cu străzi în coastă, suprapuse, toate puternic pietruite şi casele, de asemenea, acoperite cu plăci mari de piatră. La margine, pe o colină, cum dai să intri în oraş, o imensă fortăreaţă (*kalá*) care ar adăposti un muzeu al armelor. E o cetate care ar fi fost construită relativ târziu, prin sec. al XI-lea – al XII-lea. În jurul ei s-ar fi întemeiat oraşul propriu-zis. La muntele din apropiere, pe care l-am văzut de la înălţimea cetăţii, plăcile de piatră, într-o stivuirea imensă, păreau un adevărat miracol geologic, de unde motivarea poetică a locului: *oraşul de piatră*. Gjirok astra, oraşul-muzeu, mi-a părut întotdeauna un dar al muntelui.

Çabej preda un curs de istoria limbii albaneze şi altul, în continuare, de fonetică istorică. Vorbea rar, convingător, în fraze rostite clar în dialectul tosc, pe care începeam să-l înţeleg destul de bine, atunci când se deschiseseră cursurile. Lecţiile lui au fost tipărite la sfârşitul anului, în 1959, şi mai târziu, într-o formă lărgită la Prishtina, în 1960. La iniţiativa colegului meu Cicerone Poghirc, specialist recunoscut în albanistică, cursul lui Çabej a fost tipărit şi în română în 1997 în excelenta traducere a distinsei mele eleve Adriana Ionescu.

Găsesc potrivit să reproduc aici un fragment din introducerea semnată de Poghirc la versiunea românească a cărţii. E o caracterizare obiectivă şi plină de căldură. Çabej s-a ocupat de aproape toate problemele importante ale lingvisticii albaneze şi ale balcanisticii, în mod special ale raporturilor istorice albano-române.

> „Eqrem Çabej s-a ocupat, în cei peste patruzeci de ani de activitate ştiinţifică, de mai toate problemele importante ale limbii albaneze: dialectologie, fonetică

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

istorică, relaţii cu alte limbi, lexicologie şi etimologie, locul limbii albaneze între limbile indo-europene şi balcanice, originile şi locul ei de formare etc. Relaţiile lingvistice româno-albaneze l-au preocupat pe Eqrem Çabej încă de la începutul carierei sale ştiinţifice, acesta numărându-se printre vechii şi bunii prieteni ai ţării noastre, numele său apărând frecvent, ca autor sau ca sursă de referinţă, în publicaţiile filologice româneşti. În toate domeniile cercetate, E. Çabej a adus contribuţii fundamentale, caracterizate prin cunoaşterea faptelor, perfecta siguranţă de metodă şi o maximă obiectivitate ştiinţifică. Chiar cine se deosebeşte într-o problemă sau alta de punctul de vedere al profesorului Çabej nu poate să nu recunoască bunăvoinţa sa, adâncimea vederilor exprimate şi soliditatea argumentelor, cu atât mai de admirat în cercetarea unei limbi a cărei istorie scrisă, la fel ca în cazul limbii noastre, începe abia de câteva secole, şi în clasificarea căreia nici istoria propriu-zisă nu este prea generoasă în date. Profesorul Çabej se numără printre savanţii-patrioţi al căror exemplu este demn de urmat; iubind cu pasiune limba şi poporul său şi străduindu-se continuu să aducă noi fapte şi idei care să le pună în lumina adevărată, el nu sacrifică adevărul ştiinţific de dragul unui patriotism rău înţeles, care, până la urmă, nu serveşte nici patriei, nici ştiinţei. La aceasta adăugăm, pentru cei care nu au avut norocul să-l cunoască, farmecul personalităţii sale, gentileţea şi generozitatea sa, graţie căreia putem să înfăţişăm astăzi publicului românesc această valoroasă sinteză a rezultatului cercetărilor sale”.

Din „Cuvânt-înainte către cititorul român”, semnat de Çabej, însuşi în traducerea Adrianei Ionescu, reproducem aici două pasaje privind originea albanezei şi, mai ales, raporturile ei istorice cu româna:

„Albaneza, după cum se ştie, este o limbă indo-europeană. Se ştie, de asemenea, că ea aparţine grupului de limbi balcanice. Istoria ei trebuie, de aceea, tratată sub aceste două aspecte. Baza ei indo-europeană provine dintr-o perioadă îndepărtată, dar şi caracterul ei balcanic, deşi ulterior, este de dată timpurie, aflându-se în strânsă relaţie istorică cu primul strat, în esenţă preistoric. În primul plan ea este înrudită cu lituaniana şi persana, de exemplu, în cel de al doilea, cu româna. Cu greaca, albaneza cunoaşte raporturi atât din obscura perioadă preistorică, cât şi ca rezultat al vecinătăţii lor istorice în Peninsula Balcanică. De aceeaşi natură sunt şi concordanţele albanezei cu limbile slave, cu care a venit în contact atât pe un teritoriu extrabalcanic în perioada mai veche şi mai târziu în această Peninsulă […] Albaneza şi româna se caracterizează în interiorul uniunii lingvistice balcanice printr-o strânsă înrudire. Această înrudire se întrevede, cum se ştie, în întregul sistem al celor două limbi, în alcătuirea fonetică, în structura morfologică, în construcţia sintactică, în frazeologie, în formarea cuvintelor şi vocabular. Prin efortul mai multor generaţii de cercetători eminenţi, o parte însemnată a acestor trăsături comune a fost deja stabilită. O altă parte, nu mai puţin însemnată, aşteaptă să fie scoasă la iveală şi explicată în spirit obiectiv, ştiinţific”.

Am ascultat cursul lui Çabej în cele două semestre ale anului 1958–1959: *Istoria limbii albaneze* şi *Fonetica istorică* a acestei limbi. Expunerile erau libere,

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

într-un elegant dialect tosc, vorbit în sudul țării şi impus atunci ca limbă literară oficială. La Tirana se folosea ghega „reamenajată" cu elemente tosce, un dialect de tranziție. La îndemână îmi era tosca, mai apropiată de limbile balcanice (româna, bulgara, greaca), pe când ghega, dimpotrivă, avea alte trăsături (fonetice şi de flexiune) în comun cu Romania de Vest. În facultate auzeam vorbindu-se în dialectul tosc. Colegul meu de bancă, „nedespărțitul" şi „neobositul" Emil Lafe (azi membru al Academiei din Tirana), era originar din Vlora (anticul *Valona*, gr. *Aulon*) de pe litoralul de sud al Adriaticii. Întâlnirile cu Lirak Dodbiba erau mai rare. La Biblioteca Națională eram deja bine-cunoscut. Pentru informațiile generale asupra limbii, literaturii şi culturii albaneze citeam atunci, cu multă plăcere, o antologie a lui Çabej din 1936: *Elemente tëgjuhësisëshqipe e tëliteraturësshqipe*, scrisă după modelul cărții *Popolo, lingua e letteratura albanese* a lui Gaetano Petrotta, italo-albanez din Sicilia. Citeam, totodată, cărțile de albanistică ale lui Jokl, Kretschmer, Meyer-Lübke, Tagliavini, Ribezzo, von Hahn, Philippide, Capidan etc.

Çabej lucra, între altele, la ediția *Meshari* (= Missele), primul text albanez (din 1555), datorat lui Gjon Buzuku. Tipăritura fusese descoperită în 1901 de episcopul Paolo Schiro în Biblioteca Vaticanului. Despre acest text scriseseră, între alții, Jokl, Mario Roques, Gaetano Petrotta ş.a. O ediție completă a acestei opere a publicat la Roma în 1959 Namik Resuli, albanez stabilit politic în Italia. Ediția lui Çabej, cu un foarte amănunțit studiu introductiv privind şi particularitățile de limbă şi grafice ale textului, a fost tipărită la Editura Academiei Române în 1968. Am urmărit îndeaproape editarea în bune condiții a acestei opere.

De subliniat că *Meshari* datează din aceeaşi perioadă cu tipăriturile diaconului Coresi. Supozițiile istorice privind activitatea lui Coresi se aseamănă într-un fel cu cele care ne întâmpină la Buzuku. Textul acestuia nu e o traducere, ci o operă originală, tipărită, foarte probabil, la Veneția, dacă nu chiar la Shkodra, în zona de nord a Albaniei. Limba lui Buzuku conține şi unele particularități ale dialectului tosc, aşadar reflectă o anumită unitate a celor două dialecte, a limbii albaneze în general. Deci, în epoca lui Buzuku albaneza era mai unitară decât astăzi. La noi tipăriturile lui Coresi sunt considerate în sensul unității limbii.

Opera lui Buzuku lasă clar impresia că albaneza se scrisese şi mai înainte. De altfel se ştie că un mic fragment de scriere albaneză datează din 1462; este o *formulă de botez* descoperită de Nicolae Iorga la 1900 în Biblioteca Laurenziana din Florența: *un tëpaghesonj* (*t*) *pr'emnit Atit e t'birit t'spertit senj*(*i*)*t*.

Din 1497 datează primul „dicționar" albanez întocmit de cavalerul german *Arnold von Harff* în trecere prin Albania. Acesta notează 28 de cuvinte exprimând lucruri de uz imediat: pâine, apă, carne, brânză etc. şi, de asemenea, opt scurte fraze şi douăsprezece numerale.

Dialectul tosc apare pentru prima dată într-un manuscris religios care datează, foarte probabil, din secolul al XV-lea: *Ungjilli i mengjezittë Pashkëvet* (rom. *Evanghelia din dimineața Paştilor*), după ritul bizantin.

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

La acestea, se adaugă diverse însemnări care dovedesc că albaneza se scria încă înainte de Buzuku (evident, cu litere latine în ghegă şi greceşti în toscă, după ritul dominant al bisericii).

Am notat aceste fapte de istorie culturală pentru a arăta că, în general, asemănările cu româna sunt evidente. *Scrisoarea de la 1521*, descoperită tot de Iorga, ne dovedeşte, prin structura ei sintactică, un fapt important de cronologie, acela că scrisul în româneşte datează, foarte probabil, dintr-o perioadă anterioară secolului al XVI-lea.

De multe ori plecam împreună de la Institut, la amiază, când se termina programul universitar. Aveam drum comun. Odată, în părculeţul lui Naim Frashëri, s-a oprit arătând cu braţul spre nord, către Cosova: „zoti Brâncuş, atje lart është atdheu i Shqiptarëvet" (domnule Brâncuş, acolo sus este patria albanezilor). Înţelegeam de aici că accepta ipoteza privind originea nord-vestică a albanezilor în aria de nord a Peninsulei Balcanice, în Dardania, unde triburi ilire vor fi fost influenţate profund de limba tracilor şi, totodată, vor fi fost ferite de romanizare. Din Dardania, vor fi coborât apoi la litoralul Adriaticei, unde vor fi suferit influenţa latină propriu-zisă. Elementele latine din albaneză sunt mai vechi şi mai „culte" decât cele din română. Aceasta era, de fapt, teoria profesorului său de la Viena, Norbert Jokl. Mai târziu însă Çabej a cercetat în profunzime originea numelor de locuri dovedind autohtonia albanezilor. Bănuiesc că aceasta era şi cerinţa politică a vremii.

Çabej a scris mult. Aproape că nu e domeniu al istoriei limbii albaneze de care să nu se fi ocupat, cu o cunoaştere impresionantă a bibliografiei. O preocupare constantă a sa au fost raporturile foarte variate ale albanezei cu româna: fapte şi explicaţii noi, referiri speciale la locul şi epoca de contact ale celor două limbi, la structura lor internă favorabilă asemănărilor etc. (v., de exemplu, studiile: *Considérations sur les relations linguistiques roumaino-albanaises*, în « Revue roumaine de linguistique », X, 1965, nr. 3, p. 101 ş.u.; *Rumänische und albanische Wortdeutungen*, în „Cercetări de lingvistică", III, Supliment, 1958, p. 131–134). El adaugă asemănările dintre română şi albaneză în etnografie, folclor, mitologie etc. Are, în această privinţă, o viziune „hasdeană" privind formele înrudirii primare dintre cele două popoare.

Opera cea mai însemnată a lui Çabej o reprezintă însă mulţimea de studii etimologice stimulate mai ales de ediţia *Meshari* a lui Buzukuşi publicate în „Studime filologjike" de la Tirana.

Am cunoscut bine familia lui Çabej: avea doi copii pe care-i chema cu nume ilire: Brikenaşi Artan. L-am vizitat acasă împreună cu Wacław Cimochowski de la Poznan aflat la Tirana într-o vizită de studii.

Çabej a murit în august 1980 într-un spital din Roma. A trăit 72 de ani, o vârstă curmată devreme de fumatul excesiv.

L-am întâlnit de două ori la Bucureşti, la congrese internaţionale.

Am purtat împreună o corespondenţă permanentă; o parte a scrisorilor lui le reproduc la sfârşitul acestei cărţi laolaltă cu necrologul publicat atunci.

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

De istoria limbii albaneze se ocupa în acea vreme şi Mahir Domi, originar din Elbasan, care făcuse studiile în Franţa şi se dedicase mai ales cercetărilor de gramatică istorică. Lucrările sale de morfologie şi sintaxă, referinţele la alte limbi străvechi sau la idiomurile vorbite în Balcani, comparaţiile subtile cu româna privind particularităţile sintactice sunt proprii unui savant de prestigiu al lingvisticii albaneze actuale. „Sfios ca o fată mare", cum îl recomanda, la plecarea mea din ţară, Al. Rosetti, Mahir s-a aşezat târziu la casa lui. A fost membru al Academiei de Ştiinţe a Albaniei. Îl iubea mult pe Xhuvani (erau din acelaşi oraş) şi se bucura de aprecierile lui Çabej pentru care avea multă admiraţie şi pe care îl consulta mereu. El a stimulat mult cercetările pentru întocmirea Atlasului lingvistic al Albaniei.

Îl amintesc aici pe Shaban Demiraj, un om foarte muncitor, respectuos şi timid, se ocupa insistent de autorii arbăreşi din Italia. Ţinea un curs de limbă literară, îl pasiona mai cu seamă latura morfologică a domeniului. Făcea cercetări intense şi de morfologie istorică. În 1986 a publicat un volum imens, format mare, intitulat *Gramatika historike e gjuhës shqipe*, care se întemeiază pe o bibliografie foarte bogată. E o operă cu multe vederi originale, o încercare de epuizare a domeniului atât de dificil al gramaticii istorice. Cartea a fost apreciată, premiată şi elogiată de preşedintele Republicii. Demiraj se consideră discipol al lui Çabej, pentru care a avut întotdeauna sentimente de veneraţie. Se apucase relativ târziu de lingvistică (fusese hoge!), de aci râvna de a-şi ajunge generaţia, dar şi neputinţa de a-şi selecta mai riguros ideile.

L-am întâlnit la Bucureşti, venise în calitate de preşedinte al Academiei de Ştiinţe. Fiul său, Bardhyl Demiraj, savant recunoscut, funcţionează la Universitatea din München.

În 2007 au apărut două volume ale Atlasului lingvistic al Albaniei, idealul de totdeauna al generaţiilor de intelectuali albanezi. Pe hărţile atlasului se delimitează cele două unităţi dialectale importante, ghega şi tosca, se conturează bine zonele de tranziţie, în special aceea care delimitează cele două dialecte în lungul râului Shkumbini din mijlocul ţării.

Am scris despre această operă colectivă şi am arătat că pentru istoria limbii noastre prezintă un interes special în sensul că asemănările dintre cele două limbi se reflectă bine pe hărţi, cu difuziunea teritorială exactă. Identităţile de structură fonetică, gramaticală şi lexicală, remarcate de multă vreme, au, în cele mai multe cazuri, extensiune geografică limitată la aria de sud a Albaniei, la dialectul tosc. Se impune de aici concluzia cu caracter istoric, aceea că raporturile primordiale le vor fi avut românii cu albanezii din sud, că aceştia, toscii, vor fi coborât în locurile actuale, ca şi românii fărşeroţi, din ţinuturi nordice, de contact îndelungat cu strămoşii românilor.

Anchetele în cele 171 de puncte cartografice au durat aproape şase ani. De fapt, munca propriu-zisă pentru întocmirea atlasului a început de multă vreme. În 1943 Çabej publicase deja un chestionar pentru anchetele din Albania, iar după 1950 sarcina cea mai importantă a lingvisticii albaneze mi se părea a fi

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

investigațiile pe teren în toate zonele țării pentru strângerea materialului regional. Au fost luate în seamă, totodată, graiurile vorbite în țările vecine: Cosova, Macedonia, Muntenegru, Grecia, Italia de Sud, Sicilia, Bulgaria. Un stimulent important pentru intensificarea anchetelor l-au dat, mai devreme, unii învățați străini: G. Weigand, CarloTagliavini, G. von Hahn, W. Cimochowski, E. Giordano, H. Pedersen, N. Jokl, A. Dozon, M. Lambertz, A. Desnickaya ş.a., care au publicat monografii, sinteze sau studii asupra diferitelor particularități ale albanezei vorbite. În 1958-59, când eram la Tirana, şimulți ani după aceea, aproape toți lingviştii mai tineri făceau anchete în diferite zone ale țării. S-au publicat, totodată, studii de sinteză, cursuri universitare de dialectologie, cercetări speciale privind ariile conservatoare. Dialectologia devenea, în acei ani, disciplina cea mai importantă a lingvisticii albaneze. Îi amintesc aici pe Jorgji Gjinari, Bahri Beci, M. Çeliku, Spiro Floqi, Q. Haxhihasani, Menela Totoni, A. Dodi, Xh. Gosturani, Jup Kastrati, Emil Lafe, Gj. Shkurtaj etc.

Atlasul lingvistic al Albaniei conține un număr imens de fapte asemănătoare cu româna care dau o imagine suficient de clară a înrudirii genetice a celor două limbi.

Preferința pentru această disciplină se aseamănă, într-un fel, cu cea de la noi: pe lângă Institutul de Lingvistică s-a întemeiat un sector de fonetică şi dialectologie, se preda, la Universitate, un curs obligatoriu de dialectologie, se întemeiase o revistă consacrată acestui domeniu, se inițiaseră anchete dialectale intense, începuseră cercetările de teren din satele Olteniei (pentru elaborarea celor cinci volume ale Noului Atlas), se susțineau multe teze de licență şi de doctorat cu teme privind graiurile regionale.

Mergeam de multe ori la Sectorul de Folclor şi Etnografie, aveam o aplecare specială pentru cele două discipline. Îl căutam acolo pe Qemal Haxhihasani, specialist recunoscut în acest domeniu. Era bărbat înalt, oacheş, trecut de patruzeci de ani, totdeauna binedispus, gata oricând să acorde sprijin, să explice unele particularități ale folclorului albanez. L-am însoțit o dată într-o anchetă în satul Ndroç, nu departe de Tirana. A publicat culegeri proprii de folclor, câteva volume antologice de lirică şi epică populară. A tipărit studii speciale asupra limbajelor secrete (argouri, jargoane) din graiurile sudice ale țării care conțin şi multe cuvinte aromâneşti. Studiile lui, publicate în revistele Institutului, sunt dovada unui mare savant. De la Qemal am auzit prima oară superba poezie de dor din culegerea lui Camarda. O reproduc cu traducerea românească:

„O, e bukuraMorée
Çëkurtëljée
Menëngtëpée!
Atjekam u zotin-tatë
Atjekam u nënëntime,
Atjekam u timvëlla!”

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

Rom.: O, frumoasă Moree,
De când te-am părăsit
Nu te-am mai văzut!
Acolo îl am pe tata,
Acolo o am pe mama,
Acolo e fratele meu!

Acest text elegiac cules de lingvistul Camarda (arbăreş din Pianadei Greci, Sicilia) de la albanezii din Sicilia, e redat şi de Çabej în Antologia sa din 1936 cu următoarea notă: „Este cântecul de dor al albanezilor din Italia, care au venit în număr mare din Moreea Greciei" (*op*. *cit*., p. 89). O continuă strămutare: din Albania în Moreea şi, de aici, în Sicilia. Albanezii din Italia, numiţi, de regulă, *arbăreşi*, au emigrat mai ales după înfrângerea lui Skanderbeg şi mult după aceea, până pe la jumătatea secolului al XVIII-lea. Emigraţia s-a produs din cauza invaziei otomane în Balcani, mai cu seamă din sudul Albaniei şi din ţinuturile de nord ale Greciei locuite de albanezi. La arbăreşi s-au dezvoltat cu vremea o bogată literatură şi ramuri variate ale ştiinţei. Termenul *arbăreş*, cu care sunt numiţi şi albanezii din Grecia, e mai vechi decât sinonimul *shqiptar*.

Structura dialectală a albanezei din Italia impune metode speciale de cercetare: raporturile cu dialectele albaneze, cu graiurile italiene de sud, evoluţia în timp a faptelor de limbă, formarea aşa-ziselor „insule lingvistice" etc. Reproducem din rezumatul unui studiu al lui Çabej în care e repusă problema graiurilor albaneze din Italia în termenii lingvisticii moderne: „L'albanais d'Italie est d'importance pour l'étude de la langue albanaise et son histoire. Il est d'intérêt aussi, en dehors de cette langue, pour la sociolinguistique et la linguistique spéciale, notamment pour les phénomènes relatifs aux langues en contacts" (cf. „Studime filologjike", 1975, p. 69).

La Sectorul de Folclor, unde mergeam adesea, era şi Keti Harito, o doamnă blândă şi binevoitoare, cu un surâs continuu greu de înţeles. Se ocupa de proverbe şi ghicitori, basme etc., în studii semnate singură sau împreună cu Zihni Sako, şeful sectorului, care a fost, pe vremuri, partizan în luptele antifasciste din sud.

3. La începutul lui septembrie a venit la Tirana Ovidiu Bârlea, care intenţiona să facă o anchetă folclorică împreună cu o echipă de specialişti albanezi. Mai întâi voia să viziteze partea de sud-est a ţării, în care, în anul următor, ar fi început cercetările propriu-zise. El urmărea, de fapt, localităţile în care trăiau şi aromâni. Am profitat de excursia lui şi l-am însoţit în câteva oraşe din sud, mai cu seamă că mi se ofereau, oficial, toate înlesnirile.

Ne-am oprit întâi la **E l b a s a n** , un oraş la aproximativ două ore de Tirana, din centrul ţării, nu departe de izvoarele râului Shkumbini în „Muntele sec", *Mali i thatë*, care şerpuieşte spre Adriatica şi împarte ţara în două, închipuind o zonă de tranziţie a celor două dialecte: *toscă* la sud şi *ghegă* la nord.

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

În oraş se construia mult, în stil modern dar pe un fond vechi, oriental. Bazarul e adorabil, un fel de piaţă rotundă, cu o fântână veche în mijloc şi un copac cu tulpină enormă. De jur împrejur prăvălii mici – artizanate de mărunţişuri. Atrag atenţia geamia, muzeul şi zidurile unei cetăţi vechi în lungul străzii principale. Totul parcă îndeamnă la odihnă continuă, la meditaţie. Elbasanul place mult ca aşezare, într-o câmpie fertilă de-a lungul râului Shkumbini, unde cresc toţi pomii pe care-i cunoaşte Albania: contrastele naturii se împletesc aci într-o dulce armonie.

Numele, aparte în nomenclatura topică albaneză, ar fi la origine tc. *ilbasan* „cuceritoare de ţări". În acest oraş se recunosc toate straturile culturilor istorice: iliră, romană, bizantină, otomană, modernă.

Se ştie că pe la Elbasan, oraşul cu multe întinderi de măslini în jur şi cu temperatura cea mai înaltă din Albania, trecea *Via Egnatia*, „via nostramilitaris", un drum celebru din timpul Romei Republicane, care venea prin *Dyrrachium* (*Durrës*) şi unea Roma cu Bizanţul, drum construit în sec. al II-lea î.Hr., care ajungea la Salonic (ar. *Săruna*), trecând în lung pe malul Ohridei.

Oraşul, cu străzi închise, care nu reţin atenţia, e destul de vechi, populat mai mult de islamici, care au dezvoltat aci şi o sectă, a bectaşiilor, un compromis cu creştinismul. De altfel, albanezii musulmani sunt mai cu seamă într-o zonă centrală a ţării; în partea de sud se află cei creştini ortodocşi (între care şi aromânii), iar în nord, la Shkodra şi mai sus, sunt albanezii catolici.

De la Elbasan erau Aleksander Xhuvani şi Mahir Domi, precum şi K. Cipo, care a publicat, în 1949, o foarte utilă gramatică a limbii albaneze. Personalitate eminentă a culturii albaneze din secolul al XIX-lea, Konstantin Kristofiridhi (1827–1895), care a pus bazele limbii literare unice, provenea tot din acest oraş. El a tradus *Biblia* în ghegă şi în toscă, a întocmit *Dicţionarul albanez-grec* (cu indicaţii etimologice şi dialectale, publicat în 1904, transliterat şi republicat de Aleksander Xhuvani în 1961). Pentru întocmirea dicţionarului, Kristoforidhi a călătorit în toate satele Albaniei. În treacăt fie spus, el a fost profesorul de albaneză al consulului austriac la Janina Johann Georg von Hahn, autorul celebrei opere *Albanische Studien* (Jena, 1854)[1] şi al primei culegeri de folclor albanez. De la Kristoforidhi a învăţat albaneza şi Auguste Dozon, care a publicat *Manuel de la langueshqipe ou albanaise*, Paris, 1879, cu texte în dialectul tosc. Pentru principalele caractere ale ghegăi, Dozon are în vedere graiul de la Elbasan în care a scris şi Kristoforidhi (v. *op. cit*., Appendice, II, p. 329). De adăugat, în sfârşit, faptul important că Şcoala Normală de la Elbasan (prima şcoală medie albaneză întemeiată în 1909) a scos în 1910 o publicaţie, *Tomorri*, interesantă mai ales prin promovarea tendinţei de a se crea o limbă literară comună, ceea ce era o vădită influenţă a lui Kristoforidhi.

[1] În posesia mea se află, dăruit de Al. Rosetti, exemplarul cu semnătura lui N. Nacio (1912), preşedintele Societăţii *Drita* (*Lumina*) a albanezilor din România.

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

În *Dicţionarul limbii române* (şi în MDA) *elbasana* e înregistrat ca nume al unui dans popular cu citate din culegeri de folclor ale unor autori din secolul trecut. Este indicată, ca posibilă, trimiterea pentru etimologie la alb. (*valle*) *elbasana*. E posibil ca denumirea să fi fost dată de aromânii din Elbasan stabiliți în România. De altfel multe dansuri populare provin în română de la nume de localităţişi de popoare: *braşoveanca*, *craioveanca*, *grecească*, *haţegana*, *lugojana*, *sârba* etc. (v. *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele B.P. Hasdeu*, ediție de Ion Muşleaşi Ovidiu Bîrlea, introducere de Ion Taloş, ediția a II-a revăzută şi întregită de Ioan I. Muşlea, Editura Academiei, Bucureşti, 2010, p. 547 ş.u.). În colecția de cântece populare a lui Teodor Burada (în ms la Acad. Rom., v. Vasile Vasile, în Revista Muzica, 2010, 2, p. 145 ş.u.) sunt date mai multe nume de jocuri din Macedonia: *scopianca* (evident, de la *Shkup*), *Armâneasca* (de la *armân*), *sârbeasca* şi altele.

Adaug, în sfârşit, o întâmplare mai puțin obişnuită: în apropiere de Elbasan, doi aromâni, relativ tineri, un bărbat şi o femeie, îmbrăcați în negru, după portul neamului, mergeau la târg, ținând un măgăruş de căpăstru care ducea în spinare o pereche de desagi burduşiți. I-am cunoscut că erau fărşeroți. Le-am dat „bună ziua” şi le-am spus în dialect că sunt de la Bucureşti. S-au luminat dintr-odată, m-au privit cu oarecare simpatie şi m-au întrebat, numai bărbatul, că femeia stătea sfioasă mai într-o parte, cu măgăruşul de sfoară, „cum e prin *țară*, o fi mai bine ca pe aici, când ne luați şi pe noi într-acolo”. La întrebarea lui, însoțită de presupuneri şi dorințe, surprindea cuvântul *țară*, care nu e în graiul lor dar pe care l-a auzit mereu la cei plecați mai demult în Dobrogea sau în alte părți ale României. *Țară* e sinonim cu România, locul reîntoarcerii, ca într-un pământ care le aparține, un pământ al strămoşilor. „Patria simțirii şi inimii noastre este, de obicei, locul naşterii” (Hasdeu, *Cuvente*, III, ed. Mihăilă, p. 44). Gândul reîntoarcerii e o stare permanentă transmisă generațiilor. Mirajul îndepărtării, apoi întoarcerea, revenirea e o stare continuă. Cred că şi ocupațiile de bază ale românilor, păstoritul şi cărvănăritul (cărăuşia) nu presupun o aşezare locului, astâmpărul, ci, din contră, plecarea continuă, simțământul permanent al reîntoarcerii spre locurile de baştină. Românii din Apuseni, moții, revin întotdeauna acasă după ce ocupația i-a făcut să colinde țara toată. În graiul lor se va fi născut şi sensul particular al cuvântului *țară*: „A plecat moțul la *țară*/ Cu doniți şi cu ciubără”. La albanezi *kurbet* „înstrăinare, plecare, îndepărtare” implică, în mod necesar, întoarcerea, revenirea acasă, la locul de naştere. Sunt multe poezii populare de *pribegie* (*kurbet*). Oamenii plecau în America sau în țări capitaliste mai dezvoltate ca forță de muncă, dar, după o vreme, reveneau în locurile natale.

După două zile am plecat din Elbasan, cu autobuzul, pe marginea Shkumbinului, ajungând până aproape de izvoarele lui. Ne îndreptam spre **P o g r a d e ț** , un orăşel pe malul lacului Ohrida, „alimentat” continuu de alt lac, ceva mai sus, *Prespa*. Şoseaua până la Pogradeț e bună, deşi în multe locuri se afla

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

atunci în construcţie. Valea fluviului este, până la un loc, fertilă, cu o vegetaţie bogată. De pe culme, se vede o luncă frumoasă care îmi amintea de Ţara Bârsei de la noi admirată din telefericul de la Poiana Braşov. Apare, apoi, pe neaşteptate, întinderea albastră ca cerul a lacului Ohrida. Maşina coboară până în apropierea lacului, apoi, după mai bine de o oră pe şoseaua de pe margine, ajunge la Pogradeţ. Lacul, la 800 m. altitudine faţă de nivelul mării, freamătă întruna, se spune că e un lac cald, deşi afară e destul de frig, ca în toamnele târzii. E limpede ca cristalul, se zice că e cel mai limpede lac din Europa. Apele lui se mişcă mereu ca ale unui fluviu, de aici vuietul continuu şi curenţii reci. Ohrida nu îngheaţă iarna, deşi la Pogradeţ gerul atinge şi 25º sub zero. Apa e dulce şi trăiesc în ea peste 30 de specii de peşti. Pe ţărmul Ohridei, la Pogradeţ, sunt un şir de vile frumoase, o plajă întinsă şi un hotel admirabil al Albturismului, construit chiar lângă mal într-o grădină superbă. Fereastra camerei în care am dormit dă spre lac. Toată noaptea am crezut că plouă, din cauza freamătului apelor şi al frunzelor de plopi din grădina hotelului. Am vizitat la Pogradeţ o biserică ortodoxă, deloc interesantă, şi o geamie, din al cărei minaret, de sus de tot, am admirat panorama splendidă a aşezării. Spre margine, se vedeau feţe de deal acoperite cu vii, pomi şi castani. În altă parte, întinsul albastru al Ohridei. Am urcat apoi pe câteva ulițe, am văzut două case cu etajul mai lat decât parterul, un mod de construcţie obişnuit în aceste părţi. Ar fi o influenţă a mediului natural, munţii, asupra psihologiei oamenilor. La un loc, am întâlnit o femeie care vorbea cea mai curată limbă românească. Trăise la Constanţa vreo treizeci de ani. Seara am ascultat la Casa de cultură muzică populară albaneză executată special pentru noi. La câteva cântece am tresărit, surprins: recunoşteam în ele melodia aproape exactă a bocetelor din satul meu. Puţin mai târziu, un cimpoieş, cu un cimpoi cât o capră, ne-a cântat un cântec dureros a cărui linie melodică prelungă se identifica cu doina românească. De unde aceste asemănări sufleteşti?!

Capidan a remarcat că aromânii îşi fac casele pe locuri mai înalte, pe crestele munţilor. Aceasta vine de la ocupaţia lor esenţială, aceea de păstori, dar, totodată, şi de la grija de a se apăra cât mai bine de barbarii prădători. La dacoromâni, satele de pe brâul munţilor, ca cele din nordul Gorjului, sunt ridicate în apropiere de zonele alpine de unde au coborât strămoşii. Ocupaţia şi nevoia de apărare sunt motivele aşezării satelor pe înălţimi. „Pe vremuri românii noştri îşi căutau aceste poziţiuni inaccesibile pentru celelalte neamuri din Balcani din cauza ocupaţiunii lor cu păstoritul” (v. „Dacoromania”, VI, p. 17). Şi albanezii, mai ales cei din nordul ţării, îşi fac satele pe ridicătura muntelui.

Cel care servea la masă, albanez tânăr şi în putere, vorbea bine româneşte şi ne spunea, mai în şoaptă, că singura lui nemulţumire e că i se interzice să mai aibă două neveste. Evident, vorbea în glumă dar satisfăcut de o anume egalitate legală între bărbaţi. Noua ordine de stat a desfiinţat poligamia, pe care o prevedea dreptul islamic. Femeia nu mai era o „marfă” de care dispuneau familia, neamurile în avantaj propriu. De altfel, la albanezi e bucurie mare când se naşte un băiat pentru

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

că acesta e stâlpul casei, e sortit să rămână în casă. Dimpotrivă, naşterea unei fete e motiv de întristare, aceasta, de obicei, pleacă la soţul ei. La români e la fel: în scalda unui copil, dacă e băiat, se aruncă, de bucurie, o monedă de aur. Poate şi specializarea semantică a lui *copil* se explică în acest fel: a făcut *copil*, nu fată.

4. Mă despărţisem de domnul Bârlea încă de la Pogradeţ. Am plecat, cu alte mijloace, spre aşezările din sud.

C o r c e a (în aromână *Coriţa*, *Curceauă*) se află într-o vale înconjurată de munţi, dintre care mai important e *Muntele Sec* (alb. *Mali i Thatë*). Oraşul pare diferit de celelalte localităţi urbane, s-ar asemăna mai mult cu oraşele din Ţara Românească, Târgovişte, Buzău, Constanţa. De altfel aromânii care revin în *Ţară* se opresc, de regulă, în Muntenia, în locuri care li se potrivesc mai bine. Oraş întemeiat de aromâni, Corcea s-a impus, între altele, prin legăturile strânse pe care locuitorii ei (mai toţi sunt fărşeroţi) le au cu românii. E o atmosferă mai luminată în acest oraş, parcă mai „europeană", lipsită de „orientalismul" otoman al vremii. La 1881 se înfiinţează la Corcea prima şcoală primară românească, reflex al intensei activităţi a lui Apostol Mărgărit, susţinut îndeaproape de învăţaţii noştri. Şcoala a condus-o la început Nico Balamace şi, mai târziu, cunoscutul cercetător Ilo Mitkë Qafëzezi (la origine ar fi numele unui munte din apropiere de Bithkuqi, în Muzeqe, la sud de Corcea). L-am vizitat acasă pe Qafëzezi. Era orb, îşi dicta textele unei secretare angajate oficial. Stătuse multă vreme în România. Prin 1942 a publicat fragmente dintr-un liturghier aromânesc din sec. al XVIII-lea care stă la baza ediţiei făcute de colega mea Matilda Caragiu. Manuscrisul nu există la Biblioteca Naţională din Tirana, unde l-am căutat insistent.

Prima şcoală albaneză e întemeiată mai târziu, în 1887, de colonia albaneză din Bucureşti; cel dintâi abecedar îl făcuse, după cum se ştie, mult mai devreme, Naum Veqilharxhi, participant la revoluţia lui Tudor Vladimirescu.

La bâlci aromânii corceari impresionează prin cămaşa albă, lungă până la genunchi, cu falduri largi pe poale şi pe mâneci. Ţin picioarele acoperite până la genunchi; poartă *ciariţ*, de unde ipoteza că rom. *cioareci* e o urmă din substrat (Zamfira Mihail).

La aromâni prevalează păstoritul, ceea ce dovedeşte unitatea generală a dialectului. Ei fac însă şi agricultură, altfel nu s-ar fi format graiurile diferite de la o zonă la alta; deosebirile de grai apar la populaţia sedentară.

Fusese un cutremur destul de mare, se prăbuşise cupola bisericii, iar oamenii, neajutoraţi de autorităţi, închipuiseră un acoperiş sfântului locaş pentru săvârşirea slujbelor. Era duminică. Am intrat înăuntru, unde erau mai multe femei de vârstă trecută, care ascultau smerite cântările. M-am apropiat de altar şi de la strană cantorul mi-a îngăduit să mă apropii. Am văzut că citea pe cărţi de cult tipărite la

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

Bucureşti în 1937 sub oblăduirea patriarhului Miron Cristea. Citea în română, dar din când în când refăcea textul în dialectul local. La fel proceda preotul din altar. La sfârşit, când am ieşit din biserică, l-am rugat pe cantor, care vorbea foarte bine dacoromâna, să-mi fie subiect pentru câteva înregistrări. M-a refuzat categoric: „Fraţii noştri de la Bucureşti nu ne ajută să refacem biserica". Pentru el, şi cred că pentru toţi aromânii corceari, reconstrucţia bisericii era o „obligaţie" a „fraţilor" din Ţară, mai ales că ştiau, ca şi mine, că acest locaş sfânt fusese construit, iniţial, cu ajutor românesc. Am rămas cu convingerea că aromânii din Corcea, ca atâţi alţii, aveau conştiinţa că moşii şi strămoşii lor au venit din ţinuturile dunărene, că patria lor adevărată e acolo, în „Ţară".

Lângă Corcea, pe o lăsătură de deal plină de verdeaţă, e **B o b o ş t i ţ a** , o comună mare locuită de albanezi şi de bulgari, pe care am ţinut s-o văd din admiraţie pentru cunoscutul scriitor Victor Eftimiu, originar de acolo. De altfel mulţi locuitori ai Boboştiţei s-au stabilit în România, ţară primitoare, care se identifica, în multe privinţe, cu cele din Balcani. De la Boboştiţa venea şi doamna Lucia Djamo, profesoară de slavistică la Universitatea noastră. Ştia bine albaneza, a studiat asemănările morfo-sintactice ale românei şi albanezei şi a tradus romanul *Çlirimtarët* (rom. *Eliberatorii* al lui Dh.S. Shuteriqi), o laudă armatelor sovietice „eliberatoare".

La Boboştiţa e mănăstirea Sf. Nicola, destul de veche. Locuitorii, şi unii şi alţii, precum şi puţinii aromâni, sunt creştini ortodocşi.

Pe Eftimiu l-am cunoscut la Facultatea de Filologie din Bucureşti, când îşi susţinea teza de doctorat Heda Katz, asistentă la Catedra de literatură. Mi-a spus că nu ştie albaneza şi că fusese de curând în Albania unde a fost onorat de autorităţile Statului (i s-a conferit ordinul naţional „Naim Frashëri", cea mai înaltă distincţie albaneză).

La plecarea din sala de consiliu, Eftimiu a zăbovit puţin în holul facultăţii ţinând să vadă studentele care ieşeau de la cursuri.

Puţin mai jos de Boboştiţa, pe un uşor dâmb, era un ciopor mare de oi cu un cioban în mijloc care purta o tohoarcă lânoasă pe umeri adunată la gât în cheutori de oaie. L-am rugat pe şofer să oprească şi am strigat de departe că sunt de la Bucureşti. Ciobanul şi-a domolit câinii şi a ridicat braţele cu surprindere de sub cojoc: părea o proiecţie pe cerul îngust dintre dealuri şi uşor înroşit de soarele în amurg: „*G'ini-ai γinităfrati a ńeu*". Avea conştiinţa, ca mulţi aromâni pe care i-am întâlnit în Albania, că strămoşii lui au coborât cândva de la Dunăre şi Carpaţi.

Mai încolo, pe toată întindere, erau *călivele*, locuinţe sezoniere ale păstorilor.

La **M o s c o p o l e** (alb. *Voskopojë*), un morman de pietre peste tot. Vestitul oraş de pe vremuri, cu patruzeci de biserici, cu negustori bogaţi care-şi făcuseră legături strânse cu occidentul Europei, patria lui Cavallioti, Daniil, Ucuta

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

şi „metropola culturii româneşti din Balcani”, cum o numeşte Capidan, ajunsese un biet sătuc, numai ziduri dărâmate, o jalnică amintire a gloriei de odinioară. De la Moscopole se pare că provine patriarhul Ioasaf, ales mai întâi episcop la Corcea; ar fi fost aromân la origine (cf. Capidan, DR, IV, p. 244). Din acele locuri este şi Andrei Şaguna, mitropolitul Ardealului, înmormântat la Răşinari, lângă Sibiu. Am mers pe lângă pridvorul unei prispe lungi al bisericii Sf. Atanasie, am văzut de departe, în deal, mănăstirea Sf. Prodrom, am trecut printre câteva case rătăcite în sălbăticia de ruine. Femeile pe care le vedeam păreau că păstrează prin portul lor mândria orăşencelor bogate de pe vremuri.

Ca peste tot în Albania, şi aci multe fântâni – amintire a ocupațiilor străvechi ale localnicilor, dar şi a bunăstării de odinioară.

În apropiere de **F i e r i** se află mănăstirea **A r d e n i ț a** , unde Dhimitrie S. Shuteriqi a descoperit primul text în aromână, care datează din 1731. E o rugăciune către Fecioara Maria inscripționată pe o gravură de lemn a unei icoane cu Fecioara Maria ținând pruncul Isus în brațe: *Virγiră, Múma-l Dumniʒă* / *oară tră noi pecătoşli*. Pe laturile celelalte ale gravurii sunt echivalentele albaneză, greacă şi latină ale inscripției. O interpretare amănunțită a textului aromân a făcut Vladimir Drimba (v. SCL, 3-4, 1955) şi, mai târziu, cu detalii suplimentare, Bardhyl Demiraj (într-un volum omagial din 2019). Despre acest scurt text scriseseră şi învățații de origine aromână Matilda Caragiu şi Nicolae Saramandu. Autorul acestei inscripții, reformulate din imnurile liturgice cu rugăciunea către Fecioară, este ieromonahul *Macarie Tărpu*, pornit, ca atâția alții, din Moscopole. Se impun următoarele observații la text, unele care privesc aspectul mai vechi al românei. Propoziția exprimă fundamente ale religiei creştine (Isus e *una* cu Tatăl, *născut* iar nu *făcut*) şi e construită după modelul rugăciunilor din biserică: vocativul e la început, urmat de o apoziție (*Múma-l Dumniʒă*), apoi un verb la imperativ, propriu rugăciunilor (*oară*) sfârşind cu altă apoziție (*pecătoşli*). Fondul lexical e popular, cu fonetică străveche, proprie românei comune: *mumă* (ca dr. pop. *muma*, femeia în raport cu fiul), *Dumniʒă* (cu *ʒ*, propriu românei comune), *pecătoşli* (cu *e* şi *l′* ca în rom. com.); *Virγiră* (cu etimologie incertă: alb. *virgjer* sau lat. *virginem*), adresat Fecioarei ca în dacoromână unde *fecioară* e folosit numai în vocabularul religios spre deosebire de echivalentul masculin *fecior*, din limbajul comun.

De adăugat că de la Fieri, la mică depărtare, se ajunge la **Apollonia** (alb. *Pojani*), vestit centru de cultură şi civilizație din epoca romană. La Appolonia a studiat Octavian August retorica şi filosofia, şi, tot acolo, fusese exilat, pentru o vreme, Cicero. Toată aşezarea pare o mărturie la suprafață a civilizației romane. Cercetările arheologului francez Léon Rey se reflectă în muzeul din capătul colinei.

(Va urma)

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)

ITINERAIRE ALBANAIS

Résumé

Cet article représente la première partie de la relation du voyage d'études que Gr. Brâncuş a fait en 1958–1959 en Albanie. L'auteur met en évidence les rencontres – essentiels pour sa formation dans le domaine de la langue albanaise – avec les savants Al. Xhuvani, Eqrem Çabej, Mahir Domi, Shaban Demiraj, Qemal Haxhihasani et rappelle les nombreux contacts qu'il a eus avec des linguistes, ethnographes et folkloristes albanais.

Il décrit en outre, avec de riches remarques historiques et linguistiques, le voyage documentaire, commencé avec Ovidiu Bârlea et continué seul, dans des localités du sud de l'Albanie à population aroumaine: Elbasan, Pogradec, Gjirokastra, Korça, Moscopole, Boboshtica, Fieri. Il révèle également ses diverses rencontres occasionnelles avec des Aroumains.

Academia Română
Calea Victoriei nr. 125

BDD-A31893 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 03:01:20 UTC)